

ВІХИ РОЗВИТКУ УПРАВЛІННЯ І ГОСПОДАРЮВАННЯ В ГАЛУЗІ ФАРФОРУ-ФАЯНСУ УКРАЇНИ ОСТАНЬОГО СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. В усіх розвинутих країнах держава здійснює підтримку мистецьких феноменів, які пов'язані з ідентифікацією нації, її самобутністю. Особливо у іміджевих різновидах дизайну і художньої майстерності, завдяки яким підтримує та зміцнює своє реноме в світі. Президенти наддержав різних континентів земної кулі за неписаними законами виголошують свої промови на тлі символів державності типу знамена, гербу тощо, часто обабіч них на чільних місцях стоять порцелянові вази, кратери або чаші, які свідчать про потужність промисловості країни і її мистецьку оригінальність на світовій арені народів. Проте від тих же чільників залежить бути чи не бути брендам від порцеляни на їх підвладних територіях. В Україні протягом останніх двадцяти років бачимо повне винищення галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій неутішний. При заданні посилання «законои України про фарфор» в Інтернеті не знаходиться жодного документу. Журналістів, які можуть «по верхах» розглянути лише статистичні дані, зазвичай спрямовують певні замовники реклами, для яких відводиться не відповідна дійсності «лева» частка історії. Врешті факти перекручуються в потрібний бік. Серйозні науковці проблемами суміжними з мистецькими гребують і чекають, аби економічно-управлінський аналіз здійснили менеджери-маркетологи. Проте профільних останніх можна «замовити» лише в Росії. Колись істориків-етнологів економічного спрямування готували в Одесі, але ще у 1950-х. Нині ділянка фахівців вільна. Оскільки комплексний розгляд порцеляни ХХ ст. не можливий без історії розвитку економічного підґрунтя галузі, необхідно звести факти, які були наслідком дій відповідно до розробленої згори ідеї (теорії) українських виробництв, невіддільної від мистецької парадигми. Тому наявна стаття — перша спроба накреслити ті обставини, які дозволили розбудувати потужну галузь художніх і технічних порцеляни-фаянсу України ХХ — початку ХХІ ст.

Мета і завдання статті — пролити світло на засади формування і розвитку Тресту «Фарфор — Фаянс — Скло», виявити головні методологічні принципи комплексного управління галуззю цієї інституції, яка, по суті, була величезним структурним об'єднанням фахівців різних спеціалізацій, «Міністерством» в Міністерстві. Досвід «червоних комісарів» насправді виявився самим дівим, як би не дивно це сприймалося. Адже збитковим не стало жодне з підприємств, а якість і темпи випуску продукції постійно зростали до часів Перебудови.

Основні результати дослідження. Після більшовицького перевороту завдяки добровільній передачі власником Олександром Кузнецовим (сином засновника порцеляново-фаянсової імперії Матвія Кузнецова) підприємства в Будах, слобожанське виробництво стає провідним заводом галузі, його «мозком» і «серцем». Всі кращі місцеві та фахівці Волині були скликані на цей форпост. Новим керівництвом країни була утворена економічно-господарсько-юридично-торговельна структура, яка включала питання педагогічних, художніх, методичних, наукових, технологічних, маркетингових, фінансових рад. За основу, завдяки вцілілому східноукраїнському заводу в Будах, була покладена система управління і господарювання купців Кузнецових, розсекречені всі важелі керівництва заводів Волинської групи. До новоутвореного комітету з питань відбудови і запуску суттєво постраждалої від «каламутних» часів 1900–1910-х рр. галузі увійшли більшість управляючих заводами до більшовицького перевороту: з Буд, Славути, Полонного, Коростеня тощо. Були закликані керуючі, головні інженери, технологи, хіміки, силікатознавці, художники, скульптори, модельмайстри, формувальники, комівояжери (сучасною мовою дилери — дистриб'ютери), товарознавці, економісти, юристи.

Впродовж 1919–1920 рр. йшла інвентаризація і передача на баланс структури Тресту «Фарфор — Фаянс — Скло», що формувалася, заводу в Будах. Інші підприємства переважно закривалися й ставилися на так звану «консервацію», однак численні випадки мародерств фіксувалися до 1922 р. включно, особливо на Волині. Паперова тяганина тривала весь 1921 р. і першу половину 1922-го. Керівництво було поставлене в умови самоокупності. Грошей, за рахунок яких можна було вільно здійснювати товарообіг не вистачало. До 1926/1927 р. постійно зростала інфляція, яку врешті стримали силовими методами. Але добільшовицьська «валюта» — так звані незмінні «золоті рублі» 1914 р. були певним мірилом курсу грошей,

і конвертація відбувалася з опертям на ліквідні царські банкноти впродовж всіх 1920-х і навіть на початку 1930-х років. Хоча надалі в більшовиків включно до 1944 р. [1, с. 3] економіка базувалася на засадах «незмінних твердих цін 1926–1927 р.».

У матеріалах Укрсовнаргоспу від 19.09.1922 р. збереглася Доповідна записка про фінансовий стан Тресту «Фарфор — Фаянс — Скло», подана його Головою П. Ківгілло. В ній *весь оборотний капітал оцінений у довоєнній валюті в сумі 206.524 карб. 47 коп., з яких*

120.149 карб. 69 коп. — сировина,

86.384 карб. 78 коп. — напівфабрикат і фабрикат.

Середнє навантаження на підприємство на цей час становило не більш як 5% від навантаження довоєнного. *Валові витрати на виробництво склали більш як 1.600.000 карб.* (довоєнних). Тобто *весь оборотний капітал, що знаходився у розпорядженні Тресту мав обертатися на протязі року 8 разів.* Це було абсолютно неможливим. *У період до більшовицького перевороту капітал за нормального стану економіки обертався 2,5 — максимум 3 рази на рік.* Товариш Ківгілло констатував, що за минулий період заводи неконтрольовано періодично нарощували та скорочували виробництво, в результаті чого при завищеній собівартості фабрикату значно погіршилась якість, а ринок відповідно почав висувати вимоги до виробів, адже за більші кошти мав досвід отримання гіршого посуду. Крім іншого, *Тресту доводилося просити позику на 50.000.000 карб. терміном від 6 до 12 місяців* [2, с. 189–203].

Цікавими уточненнями з боку Правління Тресту були директиви щодо повноважень *по відношенню до державних постачань та підрядів підприємств і установ.* Так, у жовтні 1922 р. було доделано на суми—

до 100 тис. карб. провадити їх без торгів самостійно,

до 500 тис. карб. тільки з торгів, але укладатися могли самостійно,

від 500 тис. карб. до 3 млн. карб. — повинні були затверджуватися Відділом Губвиконкому, якому підвладомче підприємство.

Військовому відомству, Уповнаркомшляху та їх місцевим органам було надане право заключення договорів самостійно до 3 млн. карб., а понад цю суму з затвердження Наркомату. Вказаний порядок, крім форсмажору, розповсюджувався й на зняття з держзабезпечення Тресту, Синдикати тощо. *Авансування підрядника чи постачальника дозволялося не більш, ніж на 25%* [2, с. 230].

При скороченні штату ще 1922 р. було постановлено «лишати співробітників вищої кваліфікації» (наказ Уккрандартгоспу від 10 жовтня за № 1005–1365 за підписом Голови Ксандрова). Тоді ж було вирішено *реорганізувати при Президії УРНГ Центральний апарат, виділивши в ньому:*

1. Управління Промисловістю;
2. Управління Справами й Редакційно-видавничий відділ з редакційною колегією;
3. Юристконсультське бюро Президії УРНГ;
4. Інспекторське бюро при Президії УРНГ для ревізій та інспектування;
5. Економраду при Президії УРНГ;
6. Науково-технічний відділ влити в Промислове Управління;
7. Будвідділ ліквідувати й перетворити у Будсекцію Промуправління.

Документи за № протоклів 992–1352 були підписані Заступником Голови УРНГ Жигалко й Членом Президії УРНГ Гіндіним [3, 18–20].

Серед перших кроків у промислово-фінансових планах Тресту зазначалися вимоги до імпорту — ліцензії й лише зразки на ярмарки.

За перші 11 місяців коефіцієнт множення цін по відношенню до довоєнних прејскурантів змінювався 7 разів [4, с. 17].

Протягом I півріччя 1922 р. вирішувалися питання *банків, прокурофського нагляду, ведення справ у суді, про іноземну валюту, золото, срібло, зливки, про оренду, відведення житла і приміщень, про логістику (відвантаження — розвантаження вантажів), про підзвітність військової продукції, про акцизи, імпорт — експорт як Держмонополію, про конвертацію, про видачу стипендій з розрахунку золотого карбованця по курсу на день видачі.*

Всі ці питання обговорювались на З'їзді працівників Фарфорової Промисловості 13.11.1922 р. в Москві (Варварська площа, Діловий Двір, під'їзд № 1, 2-й поверх), куди окремо були запрошені представники науки і техніки. В цей час Укртрест знаходився в Києві на К. Лібкнехта 17/19 та 18/20, що зрозуміло з бланків [3, с. 42]. Пізніше з двох будівель у його розпорядженні лишилася одна.

В поточному році у Президії розглядалися ходатайства щодо повернення фабрик, ініційовані колишніми власниками; вони тривали декілька років, впродовж яких жоден з позивачів майже нічого не виграв, проте на підприємствах встигли ввести секретні «трійки», нібито проти розкрадання і задля боротьби з хабарництвом [5, с. 3], з огляду на принцип самоокупності заводів [4, с. 42].

В Державному архіві Харківської області зберігся Протокол за № 36 засідання Президії Уккранаргоспу від 21 квітня 1923 року, в якому зафіксований вступний баланс Тресту «Фарфор — Фаянс — Скло» на 01.09.1922 р. За документами він умовно дорівнював сумі **3.499.760 карб. 52 коп.** золотом, з яких основного капіталу було **2.941.667 карб. 86 коп.** й оборотного капіталу **306.673 карб. 01 коп.** золотом. На 21.04.1923 р. в Президії Уккранаргоспу була поставлена вимога закінчити інвентаризацію 11 підприємств Тресту з обов'язковим включенням до Комісії представника Наркомдержконтролю, враховуючи зношеність обладнання і фабрикаат зі складів [6, с. 67–67зв.].

В короткі терміни більшовики відновили працю галузі, поступово піднімаючи з руїн заводи, ще й примудрялись заробляти імпорتنу валюту, забезпечуючи нову державу, котру хитало як картковий будиночок, солідними прибутками. Початково до Тресту прийняли чотири порцелянових (трохи згодом до них додався п'ятий) заводи, чотири фаянсових, три скляних. Нерентабельні заводи без всякого сумніння державою не опікувалися до 1922 р., біля більшості з них мародери хазяйнували ще цілих п'ять років. Наприклад, Коростень майже ніким не охоронявся. В інших випадках печі лишалися стояти по селах для потреб гончарів-фаянсарів. Зокрема, в містечку Бараші на Волині, що на дві третини було заселене євреями, так званий «хатній» випал (промисел) мав місце до 1930-х.

На протязі 1923 р. «Фарфор — Фаянс — Скло» уклав декілька договорів про співробітництво з Укрторгом. Так в доповнення від 10.08.1923 р. від договору від 18.02.1923 р. давалася згода на продаж продукції Тресту за наступною специфікацією:

Фаянсу — 60–65%

Фарфору — 25–30%

Скла — 10%.

Товар відпускався на загальну суму 20 тисяч червонців в умовах монопольного продажу [7, с. 13–40].

Питання збуту були надзвичайно актуальними в умовах відсутності нормальної кількості обігових коштів, їх постійного зне-

цінювання в умовах інфляції й неплатоспроможності населення. Спеціально цьому питанню було присвячено *3-ю Промислову конференцію* з представників Губкому, Губвиконкому, Губпрофради, Спілок, Завкомів, Трестів й Управляючих заводами й фабриками. Однією з секцій конференції, яка пройшла в президії Новгородської губернської ради народного господарства в РРФСР, була присвячена порцеляні [8, с. 285]. В цей час Продасікат займався навіть питаннями постачання фарб, очевидно тому, що частково виконував функції посередника між торгівельними організаціями й Трестом «Фарфор — Фаянс — Скло» [8, с. 298].

Тим не менше, не зважаючи на надскрутний стан економіки, більшовики пильнували політичний та ідеологічний чинники. Скрута не ставала заводою у виконанні плану на утримання шкіл, особливо робфаківських і профтехнічних, зокрема так званих Фаб(р)завучів. Окремі нарахування, які майже втричі перевищували кошти на утримання приміщень з опаленням та ремонтом, виділялися на культуроботу й агітацію (завкоми й місками) [8, с. 310]. Регулярні мітинги з транспарантами — невід’ємна частина праці колективу кожного підприємства 1920-х — 1930-х.

Тоді ж через конкуренцію Трест починає усувати перекупників, які закупували товар не для себе, а для продажу третім особам, зокрема кооперативам [8, с. 311].

Активно ведучи курс на закордонного споживача, який давав швидкі поповнення бюджету, товарні зносини велися з німцями у марках, французами у франках, англійцями в шилінгах, американцями у доларах, поляками у злотах. Задля зручності дореволюційні міри об’єму на кшталт фунтів, унцій і драхм були уніфіковані за новітньою метричною системою. Поступово міри ваги пуди замінили на кг і тони, оскільки дані постійно передавалися в органи статистичного й аналітичного контролю.

Відповідно до виробничої програми 1923/24 рр. податки для фарфорових заводів складали 2%, фаянсових — 1% [9, с. 40]. За наказом № 12 від 12.09.1924 з *Всеукраїнського державного об’єднання фарфорових, фаянсових і скляних заводів*, було відзначено, що усі фабрики, що претендують на входження у склад Тресту, — посередні, за виключенням Будянської фаянсової фабрики, одної з найбільших в СРСР. Також зафіксовано:

А) за об’ємом відносно наміченого виробництва на 1922–1923 рр. у *Загальносоюзному масштабі, український Трест займає наступне положення:*

По фаянсу — 50%

По фарфору — 15%

По сортовому й ламповому склу — 28%;

Б) співвідношення фарфору до фаянсу відповідає довоєнному нормальному співвідношенню;

В) про постачання сировини з Донбасу (Часовоярського) й Глуховецького кар'єрів для Буд;

Г) збут у 1922/23 році тільки з огляду відсутності оборотних коштів у початковий період праці Тресту провадився через 2 монопольних організації:

Укрторг — 70% і Продасилікат — 30%, причому I-й охоплював Лівобережжя, Південний Схід, Кавказ та Закавказзя, а II-й — Правобережжя й Центральну Росію.

Відсотковий розподіл за районами був наступний: 1) Південний Схід — 40%, 2) Закаспій, Персія, Вірменія — близька 10–15%, 3) Лівобережжя — 20–25%, 4) Правобережжя — 15%, 5) Центральний район — 10–15%.

Тоді ж правління констатувало перерасходування коштів на ремонт, хоча програма 1922–1923 рр. була виконана лише на 92,9%. В цей час продукція Токаревки (ізоляція) вже фігурує в переліку виробництв об'єднання, в той час як Олевськ ще продукує госпфарфор поруч із Довбишем, Городницею й Баранівкою. Головою Правління Тресту на означений період є П. Ківгілло [10, с. 13–40].

На початку 1924 р. (лютий) *інфляція* вираховувалась наступним чином:

Госпфаянс відносно преїскуранту Будянського заводу 1915 р. з надбавкою 65,6%;

госпфарфор відносно преїскуранту Будянського заводу 1915 р. з надбавкою 65,6%.

Через нерентабельність у зв'язку з розрухою і технічною відсталістю Городницький завод планувалося закрити, а техніку і робочу силу розподілити між виробництвами. Лабораторія фарб через брак коштів переводилася на госпрозрахунок [10, с. 60–178].

На 09.12.1924 було зафіксовано, що у Буд, Кам'яного Броду й Славути є збут фабрикату, причому на I півріччя заплановано 10 вагонів санфаянсу (7 на південно-східну частину України й 3 вагони Продасилікату). На 07.04.1925 1 вагон майоліки було замовлено на Славутському порцеляновому заводі. В перші революційні роки живих грошей працівники підприємств не отримували, заробіток їм виплачували товаром. Через сімдесят років

ситуація повториться вже в радянський час.

Відрахування в соцстрах 1925/1926 р. становили 20%. Підприємствам були надані пільги на будівництво помешкань для робітників [11, с. 16–25], які пізніше скасували. Наприкінці 1925 р. прийшли директиви про переведення документації на мову республіки, кінцевий термін українізації був визначений 01.01.1926 р. [11, с. 30]. Це були тактичні дії. Натомість не випускалися з поля зору стратегічні: за промпланом на 1925/26 рр. Президія ВРНГ УСРР «пропонувала» всім Трестам і об'єднанням республіканського значення ввести до свого бюджетного кошторису виставкові витрати з розрахунку 1,200 карб. на рік (тобто включаючи закордонні виставки). Задля безперебійного забезпечення роботи організованій «Всеукраїнській П.П.П. Виставці» необхідно було виплачувати наперед на кожний квартал, починаючи з 01.10.1925 р. кошти (додаток до наказу по ВРНГ УСРР за № 35 від 23.12.1925 р. за підписом заступника Голови ВРНГ УСРР по адміністративно-організаційному управлінню С. Власенка). Крім іншого зазначалося, що необхідно вказувати цінність краму за кордоном і собівартість напівфабрикатів і фабрикатів, що вироблялися даними підприємствами (наказ ВРНГ УСРР № 63 від 18.11.1925 за підписом Голови ВРНГ /по економічному управлінню/ В. Авсема) [11, с. 45–55].

На 1925 і 1926/1927 рр. Трест «Фарфор — Фаянс — Скло» змушений був давати рекламу, аби знайти споживача. Зокрема зафіксовані оголошення відповідно у виданнях «Вся Україна та АМ (Автономна Молдавська — О. Ш.) РСР на 1926 і 1927/28 рр.

У першому з означених довідників [12] за ред. С. Пилипенка наводились дані про Трест з 11-ти заводів, серед яких фаянсовими значаться 1. Буди, 2. Полонне, 3. Кам'яний Брід, 4. Славута і фарфоровими 1. Баранівка, 2. Довбиш, 3. Коростень, 4. Городниця; анонсувалися дані, що підтверджували його платоспроможність. За аналогією з дореволюційними виданнями на кшталт «Фабрично-заводські підприємства Російської імперії» зазначалося, що **основний капітал дорівнює 2.100.000 карб. й відповідно 306.000 карб. нараховує оборотний.** (За проміжок часу між вступним балансом Тресту і поточним періодом була зроблена переоцінка з урахуванням амортизації обладнання і зношенням реквізиту і приміщень). Різниця майже в 841 тисячу карбованців за два-три роки була також пов'язана із витратами на відновлення зруйнованих заводів і корпусів й інфляцією. За 1925 р. вказувався розмір річного виробництва, котре сягало цифри **6.000.000 (шість мільйонів) карбованців.**

Виходячи із *загальної задіяності у Тресті 5.400 осіб*, на продаж вироблялися наступні різновиди продукції:

- «фарфоровий та фаянсовий посуд»,
- «ізоляційний фарфор»,
- «санітарний фаянс»,
- «сортове скло».

Зазначалося, що «Фарфор — Фаянс — Скло» має допоміжні виробництва — кар'єри для розробки глин та каолінів, майстерню фарб. На цей час Правління знаходилося в Києві. Контори — у Москві, Харкові.

За рекламою у виданні «*Вся Україна и АМССР на 1927/28 рр.*» [13] уточнюється, що правління «Укрфарфортресту» знаходиться в Києві на вул. Воровського, 22. В цей час організація приймає замовлення на:

- «санітарний фаянс»,
- «клозетні чаші звичайні»,
- «системи «Петрозолін» (для залізниці),
- «пісуари, умивальники, чаші різні тощо»,
- «електротехнічний фарфор і телеграфно-телефонний асортимент (ізолятори, розетки, патрони, лампи, запобіжні пробки)».

До переліку підприємств Тресту 1925 р. додався перспективний за нарощуванням прибутків Токарівський завод електропорцеляни в містечку Першотравненську (колишній Федорівський, або завод єврея Бахмутського). Надалі розконсервованими будуть 1. Олевський завод технічної порцеляни (колишнє підприємство євреїв Каранта і Кушнірського), й у добільшовицький період підприємства 2. англійця Йосипа Лянге і поляка Яна (Івана) Дзевульського й 3. єврея Ессена (викуплений 1915 р. у Олександра Кузнецова) у Слов'янську (Харківська губернія, нині Донецької області) — відповідно у подальшому Керамічний комбінат з виготовлення сантехніки і Арматурно-ізоляторний завод.

На окремих з цих підприємств та при спеціальних майстернях Київського політехнічного інституту, крім іншого, виготовляли оборонний фарфор, асортимент якого точно невідомий, однак являв собою всілякі термо-зносостійкі втулки, муфти, наконечники, перехідники для снарядів та верстатів для них. Зафіксовано, що в дорадянський період керував подібними замовленнями в Будах і Слов'янську Харківської губернії київський генерал-губернатор. Ці ж підприємства, які виробляли продукцію для фронту, отримували замовлення на виготовлення лазаретних мисок, ванн, так званих

«уток», нічних горщиків, лазаретного, похідного, корабельного, кислотривкового хімічного, лабораторного, медичного посуду, а також замовлення на умивальники і системи «петрозолін» для вагонів залізниці й інших стратегічно важливих об'єктів.

До 1926 р. (введення обов'язкової графі «національність» поруч з партійною приналежністю [11, с. 88]) відповідальні пости в порцеляні-фаянсі України переважно займали євреї, які ефективно управляли підприємствами галузі до більшовицького перевороту. Завдяки їх зв'язкам впродовж перших років радянської влади були налагоджені постачання компонентів мас, полив, фарб, золота й обладнання з закордону. Дозволивши сформувати міцну мережу постачання-збуту й експорту-імпорту, відбуваються ротації. Від 1927 р. починається зміна курсу господарювання, поступово провідні фахівці-економісти, -технологи, -головні інженери євреї починають замінятися з Главку, що знаходився у Москві, на росіян. Закінчується хвиля «кадрових рокіровок», провадиться реорганізація виробництв, перерозподіл функцій підприємств галузі на ринку.

В середині 1920-х були розмежовані повноваження Тресту «Порцеляна — Фаянс — Скло», який лишався у першу чергу виробничим об'єднанням і збував лише близько 30% своєї продукції, й новоутвореним торговельним Синдикатом «Продасилікат». Останнє підприємство здійснювало управління процесами товарообігу галузі приблизно на 70% й коригувало відносини експорту й імпорту продукції, забезпечуючи державу валютою. Початково воно утворилося на засадах «контор» мережі торговельних представництв Товариства Кузнецових в Україні, Росії, Білорусі, Польщі, Кавказі, Монголії, Персії, Китаї. Окремі сподівання, пов'язані зі збутом фабрика заводів Волинської групи, були покладені на польський ринок, який перебував у безпосередній близькості з державними кордонами України.

За циркулярами від 20.04.1925 від Тресту «Фарфор — Фаянс — Скло» за вх. № 3807, які були надіслані всім заводам, повідомлялися точні назви всіх відділень Продасиліката з їх адресами:

1. Москва — Московське відділення;
2. Ленінград — Північно-Західне відділення;
3. Воронеж — Воронізьке відділення;
4. Саратов — Саратовське відділення;
5. Свердловськ — (колишній Єкатеринбург) — Уральське відділення;
6. Мінськ — Білоруське відділення;

7. Київ — Київське відділення;
8. Харків — Харківське відділення;
9. Одеса — Одеське відділення;
10. Ростов н/Дону — Північно-Кавказьке відділення (колишне Південно-Східне);
11. Баку — Бакинське відділення;
12. Тіфліс — Тіфліське відділення;
13. Новоніколаєвськ — Сибірське відділення;
14. Ташкент — Середньоазіатське відділення.

На початку календарного року Правлінню Продасилікату вдалося укласти договори на постачання продукції на персько-індійсько-азійський ринок, враховуючи величезну кількість запасів білизни на складах Будянського виробництва. До вартості 1915 р. перських приборів (піал, пловниць, кісе-бульонок різних розмірів) дореволюційного асортименту була зроблена надбавка 80%, виходячи з кон'юнктури ринку. Фактично, Продасилікат на початку частково виконував функції Зовнішкспорту [14, с. 33–87].

Рознарядка за підписом заступника Голови Правління Л. Черноморського була адресована завідувачу товарною частиною Продасилікату І. В. Дьоміну, колишньому співробітнику контори збуту представництва Товариства Кузнецова в Харкові [14, с. 161–216].

Цьогоріч серед листування Тресту з Продасилікатом від 06.05.1925, крім обох представників родини Літинських і Шапіро, на арк. № 154 — телеграми, направленої в Буди — ще фігурує прізвище Зусман [14, с. 154], тобто найкращих дореволюційних власників та технологів-управляючих Волині (Кам'яний Брід, Городниця, Полонне, Славута).

19.09.1925 з Київського відділення Тресту було розіслано листи про необхідність виконання розпорядження № 26354 від 11.08.1925 про відпуск товару за єдиним прейскурантом без урахування вартості агітаційного друку [14, с. 333]. Пізніше з багатьох підприємств, підрахувавши збитки, скаржилися з приводу цього рішення, однак виконували, найчастіше зовсім ігноруючи безоплатну працю над завданнями з оздоблення, або вводили крихітні наддешеві штамповані малюнки.

1925 р. на всю продукцію Тресту був введений Єдиний Прейскурант Продасиліката, в сенсі уніфікації асортименту, підприємства розподілилися за спеціалізацією за певними групами товару. У зв'язку з пошуком спрощень, що базувалися на аналізі собівартості поштучної калькуляції, тривала праця над стандартизацією, розпочата

ще в липні 1923 р. з технічної частини виготовлення речей вжитку, котрі несли ознаки форм рококо, ампіру тощо. Вважалося, що всілякі завитки, надмірності в членуванні посуду, не утилітарні наліпи тощо слід прибрати з метою економії. Стандартизація торкнулася

1. Сировини;
2. Мас фарфору;
3. Мас фаянсу;
4. Палива;
5. Фабрикату.

Були враховані принципи:

А) торговельної і технічної стандартизації з усвідомленням розуміння їх синтезу;

Б) співвіднесення загального принципу з національно-художньою обробкою посуду, там, де це знадобиться (перський товар, селянський товар України);

В) недоліки й достоїнства єдиного прејскуранту посуду;

Г) стандартизація технічного фарфору та фаянсу;

Д) перехід на метричні об'єми, «нормальні» типи клозетів;

Е) шляхи для стандартизації сировини й фабрикату в подальшому [15, с. 78–232].

1926 р. були переглянуті біржові стосунки підприємств і платників податків. В додатку до Наказу по ВРНГ УСРР за № 84 від 12.04.1926 було розіслано наступні циркуляри з Кремля (рос. мовою) — «Постановление Совета Труда и Обораны О регистрации внебиржевых сделок, совершаемых государственными предприятиями и учреждениями, кооперативными организациями, предприятиями, обязанными публичной отчетностью, и арендаторами государственных промышленных предприятий»:

«В отмену постановления Совета Труда и Обораны от 11 апреля 1924 г. о регистрации внебиржевых сделок государственных предприятий и учреждений, Совет Труда и Обораны постановляет: Освобождаются от регистрации и представлении сведений биржам: а) сделки, заключаемые состоящими на государственном бюджете органами Народного Комиссариата по Военным и Морским Делаам, особых отделов, и войск Объединённого Государственного Политического Управления и войск конвойной стражи Союза ССР; б) сделки народных комиссариатов внутренних дел союзных и автономных республик на предметы вооружения и специального снабжения милиции» (за підписом заступника голови Ради Праці й Оборони В. Куйбишева). (Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК

1924 г. № 102 от 7 мая) [11, с. 111].

Всім решті, виходячи з маклерських записок № 171 від 26.03.1927 зі збірника тарифів № 413 від 13.04.1927 з товарної біржі, яка посвідчувала київські ярмаркові угоди, необхідно було сплачувати наступні мита однакового розміру у продавця й покупця,

Біржове

Гербове

Місцеве.

При сумі укладання угоди на 2800 карб., приблизна вартість обліку становила 50 карб., тобто трохи менше 2%. При цьому Продасилікат, який монопольно зобов'язувався збувати весь товар Тресту, у тому числі 3-й сорт і брак, впродовж 01.04.1926–01.03.1927 (договір між представником першого Токаревим Д. М. і представником другого Черноморським Л. Г. за № 39/Х від 19.03.1926, укладений на біржі), при кожному розрахунку з ним утримував 2,5% коштів. Налагодження економічних показників завдяки експорту до Турції, Персії, Афганістану, Китаю, Монголії тощо дозволило знизити ціни на всю продукцію Тресту від 3 до 14% 28.05.1927. В подальшому уточнювалося, що специфікації, які додавалися до угод між Фарфорфаянстрестом і Продасилікатом, були дійсні впродовж перших трьох місяців дії договору. Якщо надалі від однієї з сторін не буде висунуто заяву з побажанням зміни асортименту, правочини лишалися в силі. В іншому випадку протягом наступних двох тижнів укладалася нова угода [16, с. 5 зв. — 57 зв.].

Для України обмеженням всього асортименту підприємств стала стандартизація, розпочата 1927 р. Зворотнім боком цих мистецьких змін була політика вивозу до сусідів сировини, завдяки чому міцніла галузь народу-побратиму, який претендував на панівну роль. З 1930-х активно впроваджується і система соціалістичних змагань між підприємствами України й Росії, найчастіше зі зрозумілих причин з перемогою останніх. Обмеження засвоєння випуску нової продукції тривали впродовж всіх 1930-х. На 1939/1940 рр. спрощення форм і малюнків посуду набуло апогею. За зразками виробів тридцятих — сорокових, а подекуди й п'ятдесятих, простежується, що дореволюційними формами користувались на Будах й по всій Волинській групі заводів ще двадцять років активно, тридцять — сорок епізодично, або за окремими зразками.

Політика держави-монополіста до 1980-х (час Перебудови) впродовж п'ятидесяти років була зорієнтована на завдання «Партії й Уряду», від 1932 р. панівним був соцреалізм. Продукція галузі

виконувала роль агітаційної мініатюри з пропагандою щасливого радянського життя.

В період після Другої світової перша п'ятирічка пройшла під гаслом відбудови та економії в умовах післявоєнної розрухи. У 1946 р. міністр Місцевої промисловості Г. Онищенко, видаючи наказ про введення ДОСТів і обов'язкового маркірування товарів, за № 147 від 10.03. зазначав відносно поліпшення якості виробів підвідомчих підприємств УРСР: «отдельные руководители трестов, облместпромов и предприятий ослабили борьбу за качество продукции и забыли, что Указом Президиума Верховного Совета Союза ССР от 10-го июля 1940 года, выпуск продукции недоброкачественной, некомплектной или с нарушением обязательных стандартов рассматривается как антигосударственное преступление, равносильное вредительству, с ответственностью по статье 135–3 Уголовного Кодекса» [17, с. 3–9].

В складний післявоєнний час галузь також виживала за рахунок експорту. Зокрема, збереглися дані замовлення-наряду СхідІнторгу Будам на квітень 1946 р., в якому зазначається асортимент в першу чергу так званого «перського товару», форми якого були розроблені ще при М. С. Кузнецові, в кількості 50225 штук. Ціни вказуються незмінні від 1926/1927 р. [18, с. 17–42].

Складність з введенням нових зразків форм і декорів зумовила відродження започаткованої 1944 р. Всеукраїнської Художньої Ради, очолюваною Є. М. Дмитрієвою, а згодом директором Інституту художньої промисловості Академії Архітектури УРСР Н. Д. Манучаровою [19, с. 1–89]. Доводилося вводити на підприємствах окремі цехи й бригади з виготовлення експорту, художні й технічні вимоги до продукції яких були завищеними й мали відповідати міжнародним стандартам повоєнної Європи й Азії. Збереглися, зокрема, записи про відводників експорту в живописному цеху перейменованого у зв'язку з переведенням більшості цехів на госпрозрахунок 1947 р. в «Пролетарський молот» заводу Буд 1949 р. [20, с. 291]. 1952 р. Різноекспорт згідно експортного плану розсилає зразки по більшості заводів галузі, товари виготовлялися в порцеляні, фаянсі, майоліці [21, с. 15].

Кілька спроб опрацювання форми було зроблено у 1950-х — 1970-х. Впродовж першої половини 1950-х на хвилі розбудови соціалізму і пафосу героїства починають вводитися густі наліпи до вазових помпезних форм, скульптура перевантажується атрибутами добробуту — дарами лісів і полів, багатопігурними композиціями. Від помпезного святкування 70-річчя Сталіна у 1949 р., до якого до-

зволили щедро використовувати фарби, кобальт, золото в розписі й багатий ліпний декор, з 1-го листопада 1954 по 1-ше березня 1955 р. був проведений конкурс на кращі фасони виробів, моделі скульптури і зразки художнього оформлення посуду [19, с. 1–89].

Результати вразили журі, однак художники працювали не за сучасними новітніми тенденціями, а в річищі застарілих «міщанських» як тоді вважалося форм, наслідували «буржуазну еkleктику», надто дорого за собівартістю з посереднім художнім рівнем формотворення і композиції. 19.03.1955 частину з розроблених зразків, у тому числі з рельєфом, затверджують для масового випуску.

У 1957/1958 рр. в фарфор «спускають» директиви про відмову від надмірностей і переходу до спрощених композицій в формах і розписах, повертається гасло античності «користь, міцність, краса».

Після пишного святкування 1954 р. 300-річчя возз'єднання України з Росією на хвилі пошуків в царині неофункціоналізму оголошуються всеукраїнські конкурси молодих художників фарфору, які провадилися на базі Коростенського порцелянового заводу під Києвом. Впродовж 1957–1964 рр. держава виділяла кошти на премії й відзнаки аби поліпшити якість фабрикату, зробити його більш «модним», таким, що добре продається. У 1950-х до розбудованого наприкінці 1920–1930-х (лабораторія фарб) — на початку 1940-х Київського експериментального кераміко-художнього заводу додався ще один завод галузі — «Художній керамік» у Полонному (нині Хмельницької області).

На початку 1960-х у зв'язку з рентабельністю і затребуваністю на ринку було закладено кілька великих нових підприємств галузі. Вони планувалися ще на початку 1930-х командою чільників Тресту на чолі з консультантом-технологом-сілікатознавцем Борисом Лисіним. Здійснили проектування його видатні учні. До початку 1970-х постали Бориславський (біля Львова), Полтавський, Сумський, Тернопільський, Дружковський заводи з новорозробленою рецептурою більш білої по відношенню до попередніх підприємств Тресту фарфорової маси. У 1970-ті був запроектований Березненський порцеляновий завод, який був запущений лише на початку 1980-х, Світловодський на Кіровоградщині та Синельниківський на Дніпропетровщині.

Також технічний фарфор засвоювали на Костопільському підприємстві скла і кераміки, Львівській фабриці ізоляторів. Окремі художні форми з тонкої кераміки опанували на Львівській кераміко-скульптурній фабриці, Вінницькому керамічному комбіна-

ті. Два підприємства спеціалізувалися на промисловій майоліці — Опішненський художній комбінат (Полтавської області) і Васильківський завод (Київської області). Санфаянс також виготовляли на Харківському керамічному комбінаті, періодично на запорізьких підприємствах кераміки. Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х в Слов'янську Донецької області працювало об'єднання «Фарко» недержавного зразку.

Загальна чисельність підприємств з виготовлення української тонкої кераміки до часу їх масового банкрутства і приватизації в добу «Кучми — Ющенко», яка має вигляд зумисного нищення галузі, нараховувала близько двадцяти підприємств, як в Тресті з Главком в Києві на Хрещатику (другий поверх магазину «Фарфор — Фаянс», де відбувалися республіканські художні ради), так і поза ним. На початок 1990-х будівля була продана разом з цінним архівом, що нібито був спалений, а в 2008 колись виставковий централізований магазин зразків, задуманий після Другої світової як столичний ярмарок порцеляно-фаянсових виробів, був перепрофільований з посуду на одяг і припинив своє існування. Хоча ще на початку ХХ ст. на Хрещатику була крамниця посуду Івана Левинського, один з будинків належав Міклашевським — Скоропадським, й був облаштований порцеляновими камінами.

До періоду незалежності випуск порцеляни й фаянсу України був на рівні провідних країн Європи. Працювало близько двадцяти виробництв з випуску порцеляни, виключно фаянсовими лишалися підприємства КамБроду, Буд, Славути. Загалом діяли 1. Городниця, 2. Баранівка, 3. Довбиш, 4. Кам'яний Брід, 5. Буди, 6. Полонне (Зусмана), 7. Коростень, 8. Слов'янський АІЗ, 9. Слов'янський керамкомбінат, 10. Токарівка, 11. Славути, 12. Олевськ, 13. КЕКХЗ, 14. Полонне («Художній Керамік»), 15. Борислав, 16. Полтава, 17. Тернопіль, 18. Суми, 19. Дружковка, 20. Світловодськ, 21. Синельниково, 22. Березне, 23. «Фарко» в Слов'янську.

«Роздержавлення» заводів впродовж 1990–2000-х рр. призвело до доведення до банкрутства майже всіх підприємств галузі. На початку січня 2009 р. через перебої з постачанням газу було знищено КамБрод. На повну потужність не працює жодне з підприємств, частково виживають лише Довбиш, Полонне (Зусмана), які продукують в основному кухлі, а також Дружковка без художньої частини, де штампують тарілку з дешевої маси. На російський ринок розробляють асортимент Сумського заводу порцеляни, який працює приблизно на половину потужності. Унікальні зразки розписного

посуду на замовлення повторюють на Коростенському фарфоровому заводі, маса якого потребує істотного вибілювання. Є перспектива відродження масового посуду на підприємстві Баранівки, де господарі чехи й росіяни розбудовують нові лінії.

На противагу великим заводам на ринок пострадянської доби вийшли невеликі майстерні сувенірів типу «Атта» під Запоріжжям, Пологи, безліч підприємств Слов'янську напівкустарного типу. Ательє окремих художників розвиваються в Києві (Щербина), біля великих виробництв (Лозанюк) Баранівки, (Шевченки) Сум, (Пилипчук, Шевченко) Коростеня, (Жозак) Полонне, на базі Миргородського художньо-керамічного технікуму на Полтавщині, Одеського художнього училища, Львівської національної академії мистецтв, Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука.

Порівняно з 1980-м, часом зрушень і перемін в галузі, коли в Україні виготовляли 345 млн. шт. фарфоро-фаянсового та майолікового посуду для усього радянського ринку збуту, впродовж останніх двадцяти років відбувалися великі зміни. Тоді вітчизняна галузь забезпечувала товарами увесь Союз завдяки безлічі централізованих замовників посуду — нарспожив, Радянську Армію. На початку 1990-х українські підприємства сукупно виготовляли близька 300 млн. шт. різноманітної фарфоро-фаянсової продукції. За даними Мінпромполітики, 1990-го було виготовлено 286 млн. шт., за інформацією Держкомстату — 293 млн. шт. фарфоро-фаянсового та майолікового посуду (доля майолікової частки складала 2–5%). У 1995 р. об'єми виробництва скоротилися до 204,7 млн. шт. У 1998 р. було виготовлено лише 123 млн. виробів. 2001 р. Держкомстат зафіксував показник 126,3 млн. шт. фарфоро-фаянсової і майолікової продукції за рентабельності у 5–6%. Об'єм експорту посуду за 10 місяців 2001 р. дорівнювала 7543 т на \$8576 тис., імпорту за той же період — на 295 т на \$613,09 тис. [22].

За даними держстатистики ще 2003 р. були такі показники: «В 2003 году фарфоро-фаянсовые изделия производили около 40 крупных и мелких предприятий. <...> По данным Государственного комитета статистики Украины объем производства фарфоро-фаянсовой посуды в Украине в 2003 году составил 117 млн. шт. <...> Это больше, чем было произведено в 2002 году на 6,4 %. <...> Но в 2000-м из обжиговых печей вышло 135, в 1990-м — 293, а в 1980-м — 345 млн. шт. <...> На 1 января 2004 года остаток на складах составил всего 6,7 млн. шт. <...> За десять месяцев 2003 года объем экспорта

керамических изделий, в том числе и фарфоровых, составил более 45 млн. долларов США. <...> Импорт это же время <...> в денежном выражении почти 113 млн. долларов [23]». Ще 2003 р., наприклад, Коростенський завод експортував свою продукцію до Росії, в країни Прибалтики, Молдову, Німеччину, США, Ізраїль, Албанію [23].

Межа ХХ–ХХІ ст. зі зміною форм власності з державних підприємств на приватні, обумовила поворот до ательє визначних художників з принципом артдизайну — унікальних або малотиражних замовних елітних речей порцелянового вжитку. Кожноденні предмети з ручним розписом і золоченням або в кобальті нині дорогі, тому переважна кількість наших співвітчизників купує дешевий китайський, польський, український білий посуд або посуд з деколями.

Закритість інформації про справжній стан речей на підприємствах галузі, які знаходяться в секторі приватного бізнесу, табування статистичних даних випуску продукції, складу мас, поставальників сировини останніх років, ускладнюють накопичення емпіричного матеріалу. В умовах, коли власниками заводів часто виступають закордонні інвестори, важливо бути озброєним законодавчою базою з питань можливості доступу, обстеження творів музеїв виробництва, їх архівів, які належать все ж таки нашій культурі й є державним надбанням.

Відсутність важелів галузевого управління і політики збереження національних брендів уможливили процвітання рейдерства, економічних «кланів», монополізації порцеляно-фаянсового бізнесу, який навмисно протягом двадцяти останніх років був зведений до «нічого». Мистецтво порцеляни знаходиться в фазі тотального винищення неконтрольованого державою сегменту промисловості, який колись в умовах страшної розрухи давав валюту і прибутки, що годовали пів-країни. Питання окупності в сучасних умовах стали приводом до перетворення елітних заводів порцеляни на низькозатратні цеглярні й кахлярні, де про національні бренди немає і мови.

Проблеми ринку сировини, коли каолінові родовища опинились в приватних руках, і компоненти маси відправляються за кордон, стали однією з причин практичного завершення історії розвитку української тонкої кераміки. З двадцяти заводів галузі на сьогодні ледве жевріють три, при чому один вже не на повну потужність. Мистецька парадигма в даному випадку напряму залежить від ціни на газ для колишніх гігантів промисловості і прокуратури, яка «не може знайти» куди поділися за одну ніч більше трьох тисяч виробів колишнього Київського експериментального кераміко-художнього

заводу, вивезених зі збанкрутілого «ВАТ ДЕФФА» у Вишневому.

Засилля на ринку Китаю, порцелянова продукція якого не проходить належну експертизу, призводить до споживання українцями шкідливого для здоров'я посуду з неочищених мас. Хоча ще Катерина II розуміла, що для підтримки власного виробника необхідно закрити ввіз закордонної продукції. Саме завдяки цій великодержавній політиці Російської імперії в свій час зміцніла Імператорська Києво-Межигірська фаянсова фабрика, «гіпюрові» твори якої нині в колекціях всіх поважних музеїв світу займають чільні місця поруч із Веджвудом. Шанувальником і збирачем цієї продукції був перший президент України Михайло Грушевський.

Батько останнього гетьмана України П. Скоропадський володів найбільшими копальнями каоліну, які постачалися протягом усього радянського періоду до найпотужніших заводів Росії: Ломоносівського фарфорового, Дмитровського (у Вербілках у Підмосков'ї) тощо. Його сват — А. Міклашевський створив перший український завод порцеляни рівня Майсена, Севра, російського Імператорського заводу. І першу порцелянову ляльку українки в національних строях виконано саме на цьому виробництві, що не було прибутковим, однак продукція якого стала національним скарбом.

Отже, від меценатів і чільників держави завжди залежало бути чи не бути мистецьким феноменом. Тільки, на жаль, в нашій країні немає наукових інституцій з маркетингу, організації й управління бізнесу в сфері промислового фарфору-фаянсу. Тобто питаннями тиражу, ринків споживання і збуту ніхто не займається і не керує. Тому головним методологічним принципом вивчення українських фарфору та фаянсу кінця ХІХ — початку ХХІ ст. має бути віддзеркалення всієї історії розвитку тонкої кераміки України, й особливо її сучасного етапу, за морфологічним, системно-історичним, стильовим, структурно-типологічним, іконографічно-іконологічним підходами задля справжнього розуміння й оцінки його вартісності. Головним завданням наразі є формування нових теоретичних засад, які могли б посприяти не лише відродженню галузі, а обґрунтуванням її ідеї, концепції, мети.

1. Державний архів Харківської області. ФР. 1956. Будянський фаянсовий завод «Серп і Молот» Республиканского Треста «Укрфарфорфаянс» народного комиссариата Местной Промышленности Украинской С.С.Р. Плановый отдел. Оп. 2. Од. зб. 3. Циркуляры и переписка с Совнархозом Украины по административным, хозяйственным и финансовым вопросам. На 15 л. 1944 г. Арк. 3.

2. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 1. Циркулярны и переписка с Совнархозом Украйны по административным, хозяйственным и финансовым вопросам. Нач. 10.10.1922 г. — оконч. 27.12.1922 г.

3. ДАХО. Ф. 3769. Оп. 1. Од. зб. 2. Приказы по Украинскому Совету Народного хозяйства и докладная записка о финансовом состоянии Всеукраинского Треста «Фарфор — Фаянс — Стекло» к началу операционного 1922–23 г. Нач. 04.01.1922 г. — оконч. 27.10.1922 г. На 260 арк. Арк. 18–20.

4. ДАХО. Ф. 3769. Оп. 1. Од. зб. 4. Приказы по Тресту — копии (по личному составу, о переходе на метрическую систему измерения о введении единой системы финансовой отчётности, о созыве 8 января 1923 г. съезда представителей контор, заводов и треста и штатные расстановки контор). Нач. 14.10.1922 г. — оконч. 31.01.1923 г. На 43 арк. Арк. 17.

5. ДАХО. Ф. 3769. Оп. 1. Од. зб. 12. Секретная переписка с Управлением Треста Президиумом Совнархоза Украйны и заводам. Нач. 18.10.1922 г. — оконч. 30.12.1922 г. На 42 арк. Арк. 3.

6. ДАХО. Ф. 3769. Оп. 1. Од. зб. 133. Приказы и Протоколы заседания президиума Украинского совета народного хозяйства. Нач. 04.05.1923 г. — оконч. 21.06.1923 г. Арк. 67–67 зв.

7. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 187. Переписка с Харьковской конторой по вопросам готовой продукции. На 57 л. Нач. 01.06.1923 — оконч. 05.12.1923 г. Арк. 18–18 зв.

8. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 194. Ведомости пригодности ремонтной работы. На 699 л. Нач. 13.09.1923 — оконч. 29.04.1924 г.

9. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 268. Производственная программа и смета Будянской фабрики. На 45 л. Нач. 01.10.1923 — оконч. 01.10.1924 г. Арк. 40.

10. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 145. Приказы и протоколы заседаний правления Треста. На 204 л. Нач. 28.12.1923 — оконч. 08.08.1924 г.

11. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 324. Копии приказов Всеукраинскому государственному объединению фаянсовых и стекольных заводов. На 285 л. Нач. 10.10.1925 — оконч. 30.09.1926 г.

12. Вся Украйна та АМССР на 1926. / За ред. С. Пилипенка. — Харків, 1925. — 468 с. + додаткові рекламні вклейки без загальної пагінації.

13. Вся Украйна и А АМССР на 1927/28 гг. — Одесса, 1928. — Без спл. пагинации.

14. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 141. Приказы, распоряжения и переписка с конторой треста по вопросам отгрузки товара. На 340 л. Нач. 05.05.1924 — оконч. 17.09.1925 г.

15. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 325. Приказы н/Треста. На 500 л. Нач. 10.10.1924 — оконч. 01.11.1925 г. Арк. 78, 80, 81, 232.

16. ДАХО. ФР. 1956. Оп. 1. Од. зб. 610. Приказы по Тресту «Фарфор — Фаянс — Стекло», договора, ярмарочные соглашения и переписка по вопросам снабжения. Нач. 01.10.1926 — оконч. 01.07.1928 г. Арк. 5 зв., 113–114, 140, 57 зв.

17. ФР. 1956. Оп. 2. Од. зб. 17. Приказы Министерства местной промышленности. На 45 л. Нач. 10.03.1947 — зак. 28.11.1947 г. Арк. 3,5,9.

18. ФР. 1956. Оп. 2. Од. зб. 14. Производственный план завода на 1946 г. На 171 л. Арк. 17, 42.

19. ФР. 1956. Оп. 2. Од. зб. 139. Приказы Министерства местной и топливной промышленности. Нач. 20.01.1954 г. — оконч. 20.11.1954 г. Арк. 1, 2, 3, 7–89.

20. ФР. 1956. Оп. 2. Од. зб. 30. Итоговые сводки выполнения социалистического соревнования за 1948–1950 годы. На 150 л. Арк. 291.

21. ФР. 1956. Оп. 2. Од. зб. 90. Протоколы пленарных совещаний за 1952 г. На 15 л. Арк. 15.

22. Шавкатбек Мирзахаджиев // <http://www.business.ua/i477/a10548>

23. <http://pisaka.com.ua>

Анотація. Стаття присвячена принципам господарювання й управління в галузі української порцеляни 1920–2000-х, головним юридичним і економічним засадам її функціонування.

Ключові слова: трест «Фарфор — Фаянс — Скло», Україна, ХХ — початку ХХІ століття, економічні чинники розвитку підприємств галузі.

Анотация. Статья посвящена принципам хозяйствования и управления в отрасли украинского фарфора 1920–2000-х, главным юридическим и экономическим основам ее функционирования.

Ключевые слова: трест «Фарфор — Фаянс — Стекло», Украина, ХХ — начало ХХІ столетия, экономические показатели развития предприятий отрасли.

Summary. Article is devoted principles of managing and management in branch of the Ukrainian porcelain 1920–2000th, to the main legal and economic bases of its functioning.

Keywords: trust «Porcelain — Faience — Glass», Ukraine, ХХ — beginning ХХІ of century, economic indicators of development of the enterprises of branch.